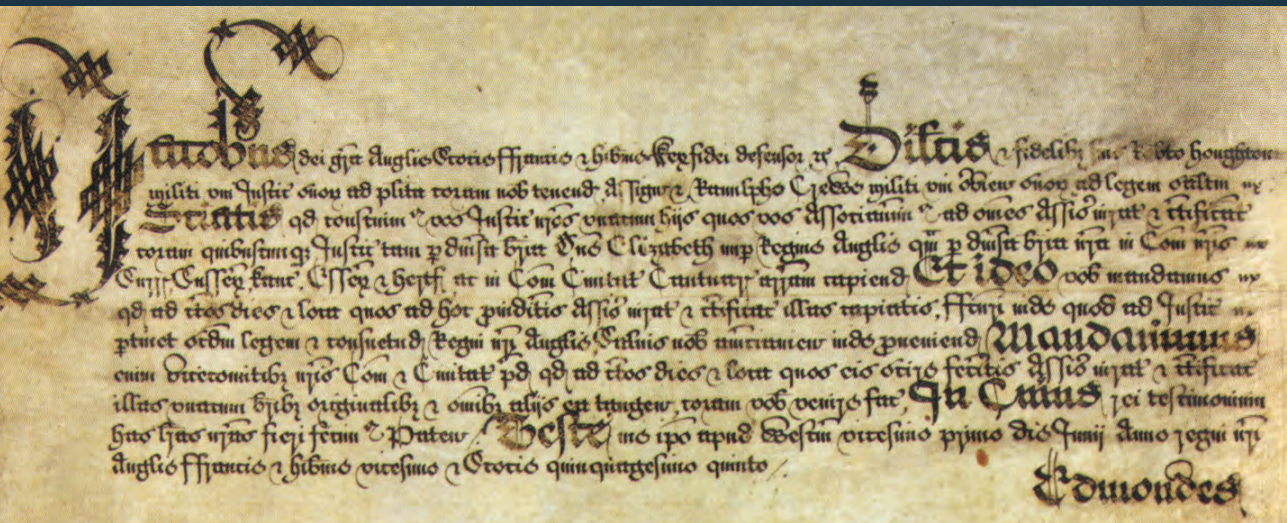

Jan Halberda

HISTORIA ZOBOWIĄZAŃ QUASI-KONTRAKTOWYCH W COMMON LAW

**HISTORIA ZOBOWIĄZAŃ QUASI-KONTRAKTOWYCH
W *COMMON LAW***

Jan Halberda

**HISTORIA ZOBOWIĄZAŃ
QUASI-KONTRAKTOWYCH
W *COMMON LAW***

Kraków 2012

Copyright by Jan Halberda 2012

Opracowanie redakcyjne:
Marta Stęplewska

Korekta:
Magdalena Filipczuk

Skład i łamanie:
Józef Paluch

Projekt okładki:
Emilia Dajnowicz

Publikacja dofinansowana
przez Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego
i Fundację Studentów i Absolwentów UJ Bratniak

ISBN 978-83-7638-165-7
<https://doi.org/10.12797/9788376381657>

Księgarnia Akademicka
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./faks 43-127-43, 42-210-33 w. 11-67
akademicka@akademicka.pl
www.akademicka.pl

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	9
1. Uwagi ogólne.....	9
2. Uwagi terminologiczne.....	13
2.1. Quasi-kontrakt w prawie rzymskim i w cywilistyce	13
2.2. Quasi-kontrakt w prawie angielskim.....	17
2.3. Restytucja jako dział prawa (<i>law of restitution</i>)	23
2.4. Restytucja jako przywrócenie do stanu poprzedniego	24
3. Struktura pracy.....	30
Rozdział I. Źródła prawa.....	37
1. Źródła powstania prawa.....	37
1.1. <i>Common law</i>	38
1.1.1. W kierunku zasady precedensu	38
1.1.2. Prawo powszechne	43
1.2. Niezmiennność prawa	45
1.3. Fikcje prawne	47
1.4. System <i>equity</i>	49
1.5. Ustawodawstwo.....	53
2. Źródła poznania prawa	56
Rozdział II. Sądownictwo.....	63
1. Wprowadzenie	63
2. Sądownictwo w średniowieczu.....	64
2.1. Sądy lokalne	64
2.2. Sądy immunitetowe	65
2.3. Sądy kościelne	65
2.4. Organizacja sądów królewskich	67
2.4.1. Trzy sądy westminsterskie	67
2.4.2. Sąd Izby Szachownicy	71
2.4.3. Wysłannicy królewscy	73
2.5. Właściwość sądów królewskich	75
3. Sądownictwo w czasach nowożytnych.....	83
3.1. Rywalizacja między sądami westminsterskimi	83
3.2. Sądy admiralicji	86

3.3. Sąd Kanclerski	88
3.4. Sądy prerogatywne	89
4. Reformy sądownictwa w XIX w.	89
Rozdział III. Ryty procesowe	93
1. Znaczenie instytucji	93
2. Systematyka rytów	95
2.1. Ryty wszczynające – podziały według kryteriów formalnych	96
2.2. Ryty wszczynające – podziały według kryteriów materialnych	98
2.3. <i>Bill</i> wszczynający postępowanie	101
3. Nominalizm rytów	102
4. Odrębność postępowań – <i>forms of action</i>	105
5. Skutki wyboru niewłaściwego rytu	107
6. Koniec świata rytów?	108
Rozdział IV. Postępowanie sądowe	111
1. Pierwsze kroki	111
2. Stawiennictwo pozwanego (<i>mesne process</i>)	112
3. Wymiana argumentów (<i>pleading</i>)	116
4. Poznanie prawdy w procesie	122
4.1. Ordalia, pojedynek sądowy, przysięga sądowa	122
4.2. Ława przysięgłych	126
4.3. Świadkowie, dokumenty	132
5. Wyrok	134
5.1. Treść wyroku	135
5.2. Skutki wyroku – prawomocność	138
6. Środki odwoławcze	141
7. Postępowanie egzekucyjne (<i>final process</i>)	145
Rozdział V. Prawo umów w średniowieczu	147
1. Nominalizm kontraktowy	147
2. Starsze ryty osobowe	149
2.1. Ryt o dług (<i>writ of debt</i>), ryt o ruchomość (<i>writ of detinue</i>)	149
2.2. Zasada <i>quid pro quo</i>	152
2.3. Ryt konwencyjny (<i>writ of covenant</i>)	155
3. Ochrona umów w konkurencyjnych systemach sądownictwa	157
4. Rozwój rytu w sprawie. Rozszerzenie odpowiedzialności kontraktowej ..	161
4.1. Ryt o przekroczenie (<i>writ of trespass</i>)	161
4.2. Ryt w sprawie (<i>action on the case</i>)	166
4.3. Podejście deliktowe w sprawach kontraktowych	172
5. Rozwój rytu o rachunek. Rozszerzenie odpowiedzialności quasi-kontraktowej	178
Rozdział VI. Początki nowego prawa umów – ryt promisyjny (<i>assumpsit</i>) w XVI w. i na początku XVII w.	183
1. Kierunki rozwoju rytu promisyjnego	183
2. Zastosowanie rytu promisyjnego do umów konsensualnych. Doktryna <i>consideration</i>	185
2.1. Początki <i>consideration</i>	186
2.2. Zasady <i>consideration</i>	192

3. Zastosowanie rytu promisyjnego zamiast rytu o dług	195
3.1. Wady i zalety obu rytów	196
3.2. Zasada subsydiarności rytów	199
3.3. Szczególne wypadki	200
3.4. Kolejność zdarzeń.....	202
3.5. Kwestia udowodnienia obietnicy.....	203
4. Proces Slade v. Morley (1602).....	205
4.1. Stan faktyczny i tok postępowania	206
4.2. Skutki Slade's case	209
Rozdział VII. Powstawanie prawa quasi-kontraktów – ryt <i>indebitatus assumpsit</i> od XVII w. do połowy XVIII w.	
1. Wprowadzenie	215
2. Odmiany rytu promisyjnego	216
2.1. Kryterium charakteru obietnicy	217
2.2. Kryterium podstawy żądania	219
2.3. Kryterium przedmiotu żądania	223
3. Formuły <i>quantum meruit</i> i <i>quantum valebat</i>	224
3.1. Umowy nieprecyzyjne.....	224
3.2. Umowy konkludentne.....	226
3.3. Umowy zakończone	230
3.4. <i>Necessaries</i>	232
4. Zastępowanie rytu o dług w wypadkach niekontraktowych	236
4.1. Kary i opłaty zwyczajowe	238
4.2. Wyroki arbitrów.....	240
4.3. Wyroki sądów zagranicznych.....	241
5. Zastępowanie rytu o rachunek	243
6. Dalsza ekspansja formuł quasi-kontraktowych	250
6.1. Błąd.....	251
6.2. Przymus	254
6.3. Sprzeczność umowy z prawem.....	256
6.4. Upadek przyczyny, dla której spełniono świadczenie	258
6.5. Zrzeczenie się deliktu (<i>waiver of tort</i>).....	263
6.6. Zapłata cudzego długu (formuła <i>money paid</i>).....	265
Rozdział VIII. Proces Moses v. MacFerlan (1760) – w poszukiwaniu uzasadnienia dla quasi-kontraktów.....	
1. Wprowadzenie. Brak spójnej koncepcji	271
2. Stan faktyczny i tok postępowania w Moses v. MacFerlan.....	274
3. Poglądy lorda Mansfielda na temat bezpodstawnego wzbogacenia	276
3.1. Katalog wypadków nienależnego świadczenia	276
3.2. Uzasadnienie quasi-kontraktów.....	279
4. Krytyka wyroku Moses v. MacFerlan.....	282
5. Blackstone na temat quasi-kontraktów.....	287
Rozdział IX. Quasi-kontrakty na przestrzeni XIX w. – zobowiązania wynikające z dorozumianego kontraktu.....	
1. Koncepcja kontraktów dorozumianych (<i>implied contract theory</i>).....	291

2. Błąd.....	296
2.1. Pierwsze orzeczenia – zasada zwrotu świadczenia	297
2.2. Błąd uzasadniający roszczenie o zwrot	298
2.3. Błąd co do prawa i błąd co do faktu	301
2.3.1. Pierwsze orzeczenia	301
2.3.2. Granica pomiędzy typami błędów	306
2.3.3. Zniesienie podziału na błąd co do faktu i błąd co do prawa	308
2.4. Podstęp jako błąd kwalifikowany	310
3. Przymus	311
3.1. Przymus ze strony kontrahenta.....	313
3.2. Zapłata pod „przymusem sądowym”	314
3.3. Zapłata w razie zajęcia rzeczy	317
3.4. Wymuszenie <i>colore officii</i>	319
4. Przymusowa zapłata cudzego długu	321
4.1. Charakter obietnicy pozwanego	322
4.2. Przesłanka przymusu	323
4.3. Pozostałe przesłanki	328
4.4. Roszczenia regresowe.....	330
5. Upadek przyczyny, dla której spełniono świadczenie	335
5.1. Pierwsze orzeczenia.....	338
5.2. Nieobowiązywanie kontraktu	339
5.3. Zupełność upadku przyczyny	341
5.4. Niewykonanie umowy przez powoda.....	347
5.5. Niemożliwość wykonania umowy.....	348
6. Sprzeczność umowy z prawem.....	353
6.1. Zasada <i>in pari delicto potior est conditio defendentis</i>	355
6.2. Zasada <i>locus poenitentiae</i>	357
7. Formuła <i>quantum meruit</i>	363
7.1. Katalog wypadków	365
7.2. <i>Necessaries</i>	368
8. Zrzeczenie się deliktu (<i>waiver of tort</i>).....	371
8.1. Zalety trybu quasi-kontraktowego.....	372
8.2. Zakres zastosowania	373
9. Zarzuty	377
9.1. Zapłata w świadomości braku zobowiązania	378
9.2. Odpłatne nabycie w dobrej wierze	380
9.3. Wydanie środków mocodawcy	381
9.4. Utrata wzbogacenia	382
Wnioski końcowe. Doktryna bezpodstawnego wzbogacenia.....	385
Wykaz skrótów nazw czasopism	399
Bibliografia	401
Indeks osobowy	413
Indeks rzeczowy.....	423
Indeks aktów prawnych	437
Indeks wyroków	439

WPROWADZENIE

1. Uwagi ogólne

W niniejszej pracy podjęto próbę przedstawienia rozwoju szeregu instytucji prawnych *common law*, które przez angielskich prawników określane były mianem quasi-kontraktów. Chociaż posługiwali się oni terminem o rzymskiej proveniencji, angielskie *law of quasi-contracts* nie obejmowało swym zakresem tych samych zdarzeń prawnych, które rzymscy juryści uznawali za *obligationes quasi ex contractu*.

Chociaż celu pracy nie stanowi kompleksowe porównanie tych dwóch porządków prawnych, w trakcie omawiania angielskich instytucji wskazywane będą pewne analogie do rozwiązań antycznych.

Już na wstępie warto zasygnalizować, że pomiędzy *common law* a prawem rzymskim występują niezwykle interesujące paralele. Wydaje się, że nie są one jednak wynikiem recepcji prawa rzymskiego na Anglii. Ich obecność może stanowić przykład znanego naukom przyrodniczym zjawiska konwergencji – procesu powstawania pod wpływem takich samych warunków środowiskowych podobnych cech u niespokrewnionych ze sobą organizmów. Jego źródłem jest występowanie tych samych czynników doboru naturalnego wpływających na proces ewolucji różnych populacji.

Zauważmy, że prawo rzymskie, tak jak *common law*, nie zostało skażone ustawodawstwem. W obu porządkach prawnych przyjmowano za dogmat zasadę stałości prawa. Uznawano „prawo stare” za synonim „prawa dobrego”. Aby przystosować je do zmieniających się uwarunkowań społeczno-gospodarczych powszechnie stosowano fikcje prawne, a w końcu nawet wykształcono osobne porządki prawne (w Rzymie *ius honorarium*, w Anglii *equity law*) mające łagodzić surowe reguły starego prawa. Motorem zmian prawa, które przynajmniej w teorii miało pozostać niezmiennie, byli rzymscy juryści wydający opinie prawne (*responsum*). Z kolei w Anglii tę rolę odgrywały wyroki wydawane przez sędziów zasiadających w Westminsterze. Normy tworzone były na skutek prawotwórczej działalności prawników rozstrzygających konkretne spory – pretora i jurystów w starożytnym Rzymie, sędziów sądów westminsterskich w Anglii. Te okoliczności sprawiały, że zarówno w prawie rzymskim jak i angielskim niezwykle doniosłe znaczenie miała treść re-

guł procesowych¹. Gwarancji ochrony praw jednostki upatrywano właśnie w rygorystycznym przestrzeganiu zasad postępowania sądowego. Właśnie one stanowiły ówczesną „konstytucję”. Prawo rzymskie rządziło się procesowymi *actiones*, zaś *common law* rytami. Aby uruchomić postępowanie przed sądem, powód² musiał odwołać się do stosownej formuły procesowej – *actio* lub *writ*. Wskazuje się, że prawo angielskie oparte o system rytów procesowych funkcjonowało podobnie do prawa rzymskiego w okresie postępowania formularnego. Warto zwrócić nadto uwagę, że w obu prawach występował podział na dwie fazy postępowania: na Wyspach *pleading*, a następnie *trial*, w Rzymie zaś stadia *in iure* (przyznanie skargi) i *apud iudicem* (kwestie dowodowe). W dalszej części pracy okaże się, że nie są to jedyne podobieństwa obu systemów³.

¹ Wskazując na „procesowy” charakter praw rzymskiego i angielskiego, Tomasz Giaro stwierdzał, że „są one historycznie narosłymi sumami pozycji prawnych ucieleśnionych w środkach procesowych” (W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Berier, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa 2009, s. 37).

² W niniejszej pracy przyjęto „procesową” konwencję terminologiczną: będzie mowa o powodzie i pozwany, a nie o wierzycielu i dłużniku. Ten sposób prezentowania *common law* uzasadniony jest obowiązującym w piśmiennictwie anglojęzycznym zwyczajem – najczęściej prawo to przedstawiane jest przez pryzmat relacji stron (*plaintiff*, *defendant*) rzeczywistego lub potencjalnego procesu. *Common law* jest prawem kazuśów, a nie kodeksów. Stąd też, zamiast przedstawiać ustawowe zasady wyznaczające stosunki – abstrakcyjnych – wierzyciela i dłużnika, niniejsza praca z natury rzeczy koncentrować się będzie na omówieniu rozstrzygnięć w konkretnych sytuacjach, których bohaterowie – ludzie z krwi i kości – z jakiś przyczyn pozywali kogoś lub sami zostali pozwani. Posługiwanie się terminami „powód” i „pozwany” pozwoli czytelnikowi już od początku lektury kazusu, a zatem jeszcze na etapie przedsądowym, analizować sytuację z punktu widzenia układu personalnego w procesie, do którego – wcześniej czy później – dochodziło.

³ J.H. Baker, *The Law's Two Bodies. Some Evidential Problems in English Legal History*, Oxford 2001, s. 15; W.W. Buckland, A.D. McNair, *Roman Law and Common Law. A Comparison in Outline*, Cambridge 1965, s. 3-6; W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Berier, *op. cit.*, s. 37-39, 152-153; J. Dawson, *Unjust Enrichment: a Comparative Analysis. A Series of Lectures Delivered under the Auspices of the Julius Rosenthal Foundation at Northwestern University School of Law, in April 1950*, Boston 1951, s. 55; A.A. Ehrenzweig, *Common law*, tłum. J. Jakubowski, Warszawa 1961, s. 6-7; W. Holdsworth, *A History of English Law*, t. I-XVII, London 1903-1972, t. I, s. 47-49, t. V, s. 280; I. Kamiński, *Miejsce słuszości w anglosaskiej tradycji prawnej*, PiP 2001, nr 12, s. 81, 83; H. Kupiszewski, *Prawo rzymskie a współczesność*, Warszawa 1988, s. 120-121; W. Litewski, *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*, Kraków 2001, s. 149; Ł. Marzec, *Rola prawa rzymskiego w systemie prawnym średniowiecznej i nowożytnej Anglii*, niepublikowana rozprawa doktorska, Biblioteka Jagiellońska, Kraków 2002, s. 10, 24; E. Metzger, *Actions*, [w:] idem (ed.), *A Companion to Justinian's Institutes*, London – New York 1997 (reprint: www.iuscivile.com), s. 223; S. Milson, *The Past and the Future of Judge-Made Law*, [w:] idem, *Studies in the History of the Common Law*, London 1985, s. 219; F. Pollack, F.W. Maitland, *The History of English Law Before the Time of Edward I*, t. II, Cambridge 1968, s. 558-560; C.H. van Rhee, *English and Continental Civil Procedure: Similarities Today and in the Past*, [w:] Roman Law as Formative of Modern Legal Systems. *Studies in Honour of Wiesław Litewski*, Kraków 2003, s. 212; idem, *Public Justice: Some Historical Remarks*, [w:] C.H. van Rhee, A. Uzelac (ed.), *Public and Private Justice: Dispute Resolution in Modern Societies*, Antwerp 2007, s. 39; T.A. Street, *The*

W toku historycznej ewolucji w *common law* wykształciły się środki prawne, dzięki którym w pewnych okolicznościach można było domagać się zwrotu nienależnego świadczenia. Jednakże, podobnie jak w prawie rzymskim, w Anglii – i to aż do schyłku XX stulecia – nie rozwinięto ogólnej zasady bezpodstawnego wzbogacenia. To oznacza, że jego wystąpienie samo w sobie nie dawało podstawy do skutecznego domagania się zapłaty. W braku tej ogólnej zasady w zupełnej izolacji rozwijały się różnorakie konstrukcje prawne, dzięki którym *de facto* zapobiegano pozostawieniu bezpodstawnego wzbogacenia w rękach pozwanego. Nie dostrzegano między nimi cech wspólnych, które pozwoliłyby na przyjęcie istnienia jednego uzasadnienia w postaci obowiązywania zasady bezpodstawnego wzbogacenia.

Współcześnie stanowi ona filar działu prawa określanego mianem *law of restitution* lub *law of unjust enrichment*, tworzącego obok prawa umów i prawa deliktów trzeci segment angielskiego prawa zobowiązań. W przeszłości źródła zobowiązań klasyfikowano w Anglii, posługując się podziałem dychotomicznym: wyróżniano jedynie zobowiązania kontraktowe i deliktowe. Mimo to zdarzały się niekiedy wypadki, w których nakazywano zwrot tego, co dzisiaj określilibyśmy mianem bezpodstawnego wzbogacenia. Ówczesni prawnicy nie traktowali jednak tych wyjątków jako odrębnej – trzeciej – kategorii prawa zobowiązań, ale jako szczególne wypadki kontraktu lub (rzadziej) deliktu. W owych wyjątkowych sytuacjach stosowano wobec tego środki prawne – rytę – przeznaczone najczęściej do realizacji roszczeń wynikających z umowy. Nie istniały natomiast szczególne skargi ukierunkowane na zwrot bezpodstawnego wzbogacenia czy też nienależnego świadczenia. Przez długi okres nie występowała odrębna kategoria rytów odpowiadających rzymskim kondykcjom.

Istotna zmiana nastąpiła na przestrzeni XVII i XVIII w. Wówczas to reguły *common law* zaczęły wyraźnie dopuszczać zasądzanie zwrotu nienależnego świadczenia spełnionego pod wpływem błędu, podstępu, przymusu czy też w razie upadku przyczyny, dla której uprzednio je spełniono. Środkiem procesowym umożliwiającym dochodzenie tego typu roszczeń była formuła rytowa określana mianem *action of indebitatus assumpsit for money had and received for the plaintiff's use*, co w wolnym tłumaczeniu można przełożyć jako „roszczenie z dorozumianej obietnicy o zwrot gotówki otrzymanej dla powoda”. W treści tej formuły akcentowano okoliczność, iż w posiadaniu pozwanego znajduje się gotówka, która należy się powodowi, a wobec istnienia owego stanu zadłużenia pozwanego wobec powoda występują przesłanki do implikowania (domniemywania), że pozwany złożył powodowi obietnicę zwrotu owej spornej gotówki. Właśnie historii tej formuły – *indebitatus assumpsit for money had and received*, czyli „angielskiej kondykcji”⁴ – poświęcona została większa

Foundations of Legal Liability: A Presentation of the Theory and Development of the Common Law, t. III, Northport 1906, s. 29.

⁴ Dawson (*op. cit.*, s. 42) wyjaśniał czytelnikom z kręgu praw anglo-amerykańskich znaczenie *condictio*, nazywając ją rzymskim odpowiednikiem formuły rytę *assumpsit* („The condictio was the Roman general assumpsit”). Również Buckland i McNair (*op. cit.*, s. 331, 336) porównują *money had and received* z kondykcjami.

część niniejszej pracy. Sięganie w tych wypadkach do mechanizmów procesowych właściwych dla prawa kontraktów uzasadniało posługiwanie się terminem quasi-kontrakt.

Tematem pracy jest historia roszczeń quasi-kontraktowych w *common law*, a nie w prawie angielskim pojmowanym jako całość. Dlatego też zupełnie wyjątkowo – o ile dane zagadnienie miało wpływ na rozwój interesujących nas roszczeń w samym *common law* – przedstawiono pewne analogiczne rozwiązania, które znane były innym porządkom prawnym obowiązującym w Anglii (*equity law*, *admiralty law*, *law merchant*). Nie zajęto się natomiast problematyką historii prawa trustów, którego istotny segment – obejmujący dorozumiane powiernictwo (*implied trust*, *constructive trust*, *resulting trust*) i powiązane instytucje (*tracing*, *equitable liens*) – traktowany jest współcześnie jako druga obok quasi-kontraktów gałąź angielskiego prawa bezpodstawnego wzbogacenia. Podobnie pominięto wykształcone na tle praktyki sądów morskich kwestie zakresu uprawnień należnych temu, kto uratował statek od katastrofy morskiej (*salvage*, *general average loss*). Praca koncentruje się natomiast na tej części prawa bezpodstawnego wzbogacenia, która rozwinęła się w oparciu o quasi-kontrakty znane porządkowi *common law*, w szczególności roszczenia o zwrot nienależnego świadczenia lub bezpodstawnego wzbogacenia oparte o formułę procesową *indebitatus assumpsit for money had and received*. Książka nie wyczerpuje całości problematyki konstrukcji bezpodstawnego wzbogacenia postrzeganej z perspektywy prawa obowiązującego w Polsce.

Cezury czasowe pracy to z jednej strony okres średniowiecza, a z drugiej – schyłek XIX w. Historia „angielskich kondycji” powinna zostać opowiedziana od samego początku. Specyficzna konstrukcja prawa angielskiego uniemożliwia przedstawienie i zrozumienie jego poszczególnych instytucji w oderwaniu od historycznych korzeni *common law*. Dlatego też, chociaż właściwa historia formuły *indebitatus assumpsit for money had and received* ma swoje początki dopiero w wieku XVII, konieczne było opisanie ewolucji wcześniejszych rozwiązań procesowych. Chodzi w tym miejscu o dzieje wcześniej używanych rytów: rytu o dług (*writ of debt*) stosowanego do windykacji ściśle określonej kwoty pieniężnej, rytu o rachunek (*account*) umożliwiającego przymuszenie pozwanego do rozliczenia się z zarządu majątkiem, rytu w sprawie (*on the case*) stanowiącego środek o charakterze deliktowym, a w końcu kluczowego dla rozwoju prawa umów rytu promisyjnego (*assumpsit*). Z jednej strony formuła *indebitatus assumpsit for money had and received* była pochodną wymienionych tu rytów⁵. Z drugiej to właśnie wspomnianymi środkami procesowymi,

⁵ Wyprzedzając tok wywodu, warto wskazać, że w ramach rytu promisyjnego (*assumpsit*) funkcjonowały poszczególne jego podtypy. *Special (express) assumpsit* kierowano przeciw pozwanemu, który złożył wyraźną obietnicę spełnienia świadczenia. Natomiast w wypadku *indebitatus assumpsit* ta obietnica miała charakter dorozumiany, wynikający z okoliczności sprawy. Obie formuły wymagały precyzyjnego określenia wysokości sumy pieniężnej, której dochodziło. Inaczej było w odniesieniu do bliźniaczych formuł *quantum meruit* i *quantum valebat*, które nie wymagały w tej mierze precyzji – powód domagał się „tyle, ile mu się należy”. Rozróżnienia te staną się niezwykle istotne w XVII-wiecznym *common law*.

znanymi już w średniowieczu, podejmowano pierwotnie próby dochodzenia zwrotu nienależnego świadczenia. Dlatego ryty te można – w ograniczonym zakresie – traktować jako surogaty nieistniejących w ówczesnym prawie kondykcji.

Cezura końcowa pracy wyznaczona została datą reform wymiaru sprawiedliwości, jakie zostały przeprowadzone w XIX-wiecznej Anglii. Przemiany w zakresie organizacji sądownictwa (uchylenie odrębności pomiędzy jurysdykcjami *common law* a *equity law* – rozdz. II, pkt 4) oraz przebiegu postępowania (abolicja systemu rytów procesowych – rozdz. III, pkt 6) wyznaczają istotną granicę pomiędzy starym i nowym prawem angielskim. Mimo to, chcąc przedstawić ewolucję prawa angielskiego w głębszej perspektywie, na dłuższym odcinku rozwoju historii prawa, wzięto pod uwagę – chociaż w ograniczonym zakresie – także przemiany zachodzące w angielskim *law of restitution* aż do początków XXI stulecia.

2. Uwagi terminologiczne

Najważniejsze z omawianych w niniejszej pracy konstrukcji prawnych – roszczenia oparte na formule procesowej *action of indebitatus assumpsit for money had and received for the plaintiff's use* – funkcjonalnie odpowiadały rzymskim kondykcjom. W prawie rzymskim owe *condictiones* stanowiły środek prawny umożliwiający dochodzenie zwrotu wzbogacenia, najczęściej świadczenia, które znalazło się w czyimś majątku bez żadnego uzasadnienia – bez podstawy prawnej.

Jak się okaże w dalszej części pracy, Anglicy inaczej niż juryści rzymscy rozumieli termin „quasi-kontrakt”. Z tego względu, w niniejszej pracy znalazło się również miejsce dla omówienia konstrukcji „zrzeczenia się deliktu” (*waiver of tort* – rozdz. VII, pkt 6.5, rozdz. IX, pkt 8) oraz „przymusowej zapłaty cudzego długu” (formuła *money paid* – rozdz. VII, pkt 6.6, rozdz. IX, pkt 4). Angielscy juryści traktowali te instytucje jako tworzące jedną rodzinę roszczeń wraz z tymi innymi, które określilibyśmy jako typowe wypadki nienależnego świadczenia. Współcześnie wskazuje się, że wspólnym uzasadnieniem tych roszczeń było zapobieganie występowaniu bezpodstawnego wzbogacenia.

Zacznijmy od przedstawienia różnic zachodzących między prawem rzymskim i prawem angielskim w zakresie katalogu zdarzeń prawnych określanych quasi-kontraktami. W tym miejscu zostanie także omówione angielskie pojęcie *restitution*, które w XX w. dało nazwę działowi prawa obejmującemu problematykę wcześniejszych quasi-kontraktów.

2.1. Quasi-kontrakt w prawie rzymskim i w cywilistyce

Jak umiejscowić wspomniane quasi-kontrakty i kondykcje w katalogu źródeł powstania zobowiązań cywilnoprawnych? Zobowiązania w prawie cywilnym najczęściej powstają na skutek zawarcia umowy. Prezentując katalog źródeł zobowiązań, na zaszczytnym pierwszym miejscu wymienia się właśnie kontrakt. Tuż za nim

BIBLIOGRAFIA

1. Źródła

- Addison Charles G., *A Treatise on the Law of Contracts and Rights and Liabilities ex contractu*, London 1856.
- Anson William R., *Principles of the English Law of Contract*, Oxford 1879.
- Atkyns John T., *Reports of Cases Argued and Determined in the High Court of Chancery, in the time of Lord Chancellor Hardwicke*, London 1768.
- Bacon Matthew, *A New Abridgment of the Law. By a gentleman of the Middle Temple, Savoy* (London) 1736-1766.
- Baker John H., Milsom Stroud F.C., *Sources of English Legal History. Private Law to 1750*, London 1986.
- Barnewall Richard V., Adolphus John L., *Reports of Cases Argued and Determined in the Court of King's Bench. With Tables of the Names of the Cases and the Principal Matters*, London 1831-1835.
- Blackstone William, *Commentaries on the Laws of England, A Facsimile of the First Edition of 1765-1769*, Chicago–London 1979.
- Bosanquet John B., Puller Christopher, *Reports of Cases Argued and Determined in the Courts of Common Pleas, and Exchequer Chamber, and in the House of Lords*, London 1800-1804.
- Bosanquet John B., Puller Christopher, *New Reports of Cases Argued and Determined in the Court of Common Pleas and Other Courts, from Easter Term, 44 Geo. III 1804, to Trinity Term, 45 Geo. III 1805, both inclusive. With Tables of the Cases and Principal Matters*, London 1806.
- Bryson William H., *Cases concerning Equity and the Courts of Equity 1550-1660*, London 2000-2001.
- Campbell John, *Reports of Cases determined at Nisi Prius in the Courts of King's Bench and Common Pleas and on the Home Circuit*, London 1809-1816.
- Caryll John, *Reports of Cases by John Caryll*, ed. John H. Baker, London 1999-2000.
- Chambers Robert, *A Course of Lectures on the English Law: Delivered at the University of Oxford, 1767-1773*, ed. Thomas M. Curley, Oxford 1986.
- Coke Edward, *The Institutes of the Laws of England*, London 1809.
- Coke Edward, *The Reports of Sir Edward Coke, Knt. in English, in Thirteen parts complete; with References to all the Ancient and Modern Books of the Law. Exactly Translated and Compared with the First and Last Edition in French, and printed Page for Page with the same. To which are now added the Respective Pleadings in English, the Whole newly Revised, and carefully Corrected and Translated with many additional Notes and References*, London 1776-1777.
- Colonial Justice in Western Massachusetts (1639-1702). *The Pyncheon Court Record. An Original Judges' Diary of the Administration of Justice in the Springfield Courts in the Massachusetts Bay Colony*, ed. Joseph M. Smith, Cambridge, Massachusetts 1961.

- Comyn Samuel, *The Law of Contracts and Promises upon Various Subjects and with Particular Persons: as Settled in the Action of Assumpsit*, London 1824.
- Cowper Henry, *Reports of Cases Adjudged in the Court of King's Bench; From Hilary Term, the 14th of George III, 1774, to Trinity Term, the 18th of George III, 1778, (both inclusive)*, London 1783.
- Croke George, *Reports of Sir George Croke, Knight, formerly one of the Justices of the Courts of King's-Bench and Common-Pleas, of such Select Cases as were adjudged in the said courts during the Reign of Queen Elizabeth*, London 1790.
- Croke George, *Reports of Sir George Croke, Knight, formerly one of the Justices of the Courts of King's-Bench and Common-Pleas, of such Select Cases as were adjudged in the said courts during the Reign of James the First*, London 1791.
- Croke George, *Reports of Sir George Croke, Knight, formerly one of the Justices of the Courts of King's-Bench and Common-Pleas, of such Select Cases as were adjudged in the said courts during the Reign of Charles the First*, London 1792.
- Douglas David, Greenaway George, *English Historical Documents*, London 1961.
- Douglas Sylvester, *Reports of cases argued and determined in the Court of King's Bench in the Nineteenth, Twentieth, and Twenty-first Years of the Reign of George III*, London 1790.
- Durnford Charles, East Edward H., *Reports of Cases Argued and Determined in the Court of King's Bench*, London 1787-1800 (tzw. Term Reports).
- Dyer James, *Reports from the lost Notebooks of sir James Dyer*, ed. John H. Baker, London 1993-1994.
- East Edward H., *Reports of Cases argued and determined in the Court of King's Bench, with Tables of the Names of Cases and Principal Matters*, London 1801-1814.
- Evans William, *An Essay on the Action for Money Had and Received*, Liverpool 1802, reprint: RLR 1998, nr 6.
- Fifoot Cecil, *History and Sources of the Common Law. Tort and Contract*, London 1949.
- Fortescue John, *De Laudibus Legum Angliae*, ed. and transl. Stanley B. Chrimes, Cambridge 1942.
- Hale Matthew, *The History of the Common Law of England and an Analysis of the civil part of the law*, London 1820.
- Keble Joseph, *Reports in the Court of King's-Bench at Westminster, from the XIIth to the XXXth Year of the Reign of our Late Sovereign Lord King Charles II*, London 1685.
- Kiralfy Albert K.R., *A Source Book of English law*, London 1957.
- The Law Reports. The Public General Statutes, with a list of the local and private acts*, London 1866-.
- Leake Stephen Martin, *The Elements of the Law of Contracts*, London 1867.
- Manchester A.H., *Sources of English Legal History. Law, History and Society in England and Wales 1750-1950*, London 1984.
- McMeel Gerard, *Casebook on Restitution*, London 1996.
- Pepys Samuel, *Dziennik Samuela Pepysa*, tłum. Maria Dąbrowska, Warszawa 1954.
- Pollock Frederick, *Principles of Contract: a Treatise on the General Principles concerning the Validity of Agreements in the Law of England*, London 1889.
- Port John, *The Notebook of Sir John Port*, ed. John H. Baker, London 1986.
- Raymond Lord Robert, *Reports of Cases Argued and Adjudged in the Courts of King's Bench and Common Pleas, In the Reigns of The late King William, Queen Anne, King George the First, and His present Majesty*, London 1743.
- Salkeld William, *Reports of Cases Adjudged in the Court of King's Bench with Some Special Cases in the Courts of Chancery, Common Pleas and Exchequer, Alphabetically digested under Proper Heads; From the First Year of K. William and Q. Mary to the Tenth Year of Queen Anne*, London 1742.
- The Statutes at Large by Danby Pickering*, (następnie pt. *The Statutes at Large: The Statutes of the United Kingdom of Great Britain and Ireland*), London 1762-1865.

Autor przedstawia specyfikę dawnego prawa angielskiego, w którym możliwość dochodzenia roszczeń osadzona była na systemie rytów (zbliżonym do siatki *actiones* w prawie rzymskim). Zwraca uwagę na nieporadność dawnego *common law* w obszarze prawa zobowiązań. Ukazuje następnie, jak dalece ryt *assumpsit* – ekspandujący w obszar kontraktów, a następnie rozciągający swe działania na wypadki bezpodstawnego wzbogacenia – okazał się tu zbawienym środkiem zaradczym.

Autor oparł swe rozważania nie tylko na bogatej anglojęzycznej literaturze przedmiotu, lecz także na analizie konkretnych *cases* zawartych w *reports* – zbiorach precedensów opisanych przez dawnych jurystów.

Monografia została przygotowana na podstawie pracy doktorskiej, która w 2009 r. uzyskała I nagrodę w XLIV Ogólnopolskim Konkursie „Państwa i Prawa” na najlepsze prace habilitacyjne i doktorskie z dziedziny nauk prawnych.

Prof. dr hab. Kazimierz Baran

www.akademicka.pl

